

Таким чином, поєднання в покаранні ретроспективних та перспективних начал в значній мірі пояснює багатоманітність та відмінність підходів до мети покарання. Однак, якою б не була багатоманітність теорій про цілі покарання в кінцевому підсумку всі вони зводяться до цілі відплати (кари), виправлення і спеціального попередження.

Отже, питання про мету покарання та права і свободи засуджених осіб цікавили суспільство впродовж ба-

гатьох років розвитку людства. Продовжують вони залишатись актуальним і в сучасний період, коли в нашій державі розвиваються інститути демократії. Це пов'язано з необхідністю розбудови в Україні правової держави та громадянського суспільства, розв'язання багатьох складних теоретичних і практичних проблем, пов'язаних з забезпеченням прав і свобод громадян взагалі і засуджених зокрема.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Платон. Держава / Платон; [пер.з давньогр. Д. Коваль]. – К. : Основи, 2005. – 356 с.
2. Гумбольдт В. Язык и философия культуры / Гумбольдт В. – М. : Наука, 1985. – 257 с.
3. Права человека / [под ред. Е. А. Лукашевой]. – М. : Норма – Инфра, 1999. – 153 с.
4. Решетников Ф. М. Беккариа / Решетников Ф. М. – М. : Наука, 1997. – 242 с.
5. Беккариа Ч. О преступлениях и наказаниях / Беккариа Ч. – М., 1939. – 520 с.
6. Слизоберг Г. Б. Джон Говард / Слизоберг Г. Б. – СПб, 1891. – 183 с.
7. Бентам И. Основные начала уголовного кодекса: Избр. соч. / И. Бентам. – М., 1896. – Т.1 – 420 с.
8. Сергеевский Н. Д. Наказание в русском праве XVII в. / Сергеевский Н. Д. – СПб., 1887. – 314 с.
9. Осауленко А. О. Природно-правовая философия наказания: тезисы доповідей III Всеукраїнської науково-теоретичної конференції [«Філософські, методологічні й психологічні проблеми права»] (Київ, 23 квітня 2010 р.) / Київськ. нац. ун-т внутр. спр. – К. : КНУВС, 2010. – С. 157–158.
10. Беккариа Ч. О преступлениях и наказаниях / Беккариа Ч. – М., 1939. – 520 с.
11. Ферри Э. Преступления и преступники в науке и жизни / Ферри Э. – Одесса, 1890. – 306 с.
12. Гегель Г. В. Философия права / Гегель Г. В. – М., 1977. – 471 с.
13. Чучаев А. А. Цели наказания в советском уголовном праве / Чучаев А. А. – М., 1989. – 187 с.

УДК 340.(09)+343.81

ІСТОРИЧНІ ФОРМИ ГРОМАДСЬКОГО КОНТРОЛЮ ЗА ПЕНІТЕНЦІАРНОЮ СИСТЕМОЮ В УКРАЇНІ (1917-1925 рр.)

HISTORICAL FORMS OF PUBLIC INSPECTION OF PENITENTIARY SYSTEM IN UKRAINE (1917-1925)

Пальченкова В.М.,

*кандидат історичних наук, доцент,
завідувач кафедри теорії та історії
держави і права*

Класичного приватного університету

У результаті дослідження маловідомих пам'яток права визначені та проаналізовані види (форми) контролю суспільства за виконанням кримінальних покарань в перші роки радянської влади в Україні. Особливу увагу автор приділив таким формам контролю, як громадський осуд, поруки, патронаж, комітети допомоги засудженим.

Ключові слова: виправно-трудова кодекс, громадський контроль, патронаж, пенітенціарний кодекс, суспільство.

В результате исследования малоизвестных памятников права определены и проанализированы виды (формы) контроля общества за исполнением уголовных наказаний в первые годы советской власти в Украине. Особенное внимание автор уделил таким формам контроля как общественное осуждение, поруки, патронаж, комитеты помощи осужденным.

Ключевые слова: Исправительно-трудова кодекс, общественный контроль, общество, патронаж, Пенитенциарный кодекс.

Researching of little known memorial of right have discovered and analyzed the types(forms) of public inspection of criminal punishments execution in the first years of soviet power in Ukraine. The special attention author spared to such forms of control as a stigmatization, bail, patronage, committees of help to convicted persons.

Key words: public inspection, patronage, Corrective Labour Code, society, Penitentiary Code.

Постановка проблеми. Роль суспільства у сфері виконання кримінальних покарань важко переоцінити. У пенітенціарній системі громадський контроль – це соціалізація особистості, виховання, освіта, підтримка матеріального, морального становища засуджених та звільнених з місць позбавлення волі, а в решті решт – забезпечення безпеки суспільства. Різні питання, пов'язані з функціонуванням пенітенціарної системи, у тому числі й реалізація громадського контролю проявляються по-новому в різні історичні періоди. Це зумовлено передовсім тим, що змінюються політико-культурні акценти, економічне життя суспільства, проте на сучасному етапі розвитку української пенітенціарної системи звернення до історичного досвіду представляє значний інтерес як для законодавця, так і для правозастосовчої практики.

Стан дослідження. Існуючий стан розробки даної теми виглядає суперечливо. З одного боку, існує достатня кількість досліджень, які висвітлюють окремі періоди історії національної пенітенціарної системи, зокрема роботи М. Г. Деткова, О. І. Зубкова, Г. О. Радова, О. Н. Ярмаши, О. М. Джужи, В. М. Трубінова, П. Л. Фріса, М. М. Яцишина. З іншого, питання участі філантропічних, громадських благодійних організацій в діяльності пенітенціарної системи не знайшли своє відображення в роботах відомих дослідників історії пенітенціарії. Саме тому метою статті є на основі аналізу малодосліджених пам'яток права радянської України з'ясувати види (форми) громадського контролю за пенітенціарною системою в першій половині 20-их рр. ХХ ст.

Виклад основного матеріалу. У перші роки існування радянської влади в Україні спостерігалось прагнення не

лише до застосування заходів, спрямованих на докорінну реорганізацію системи кримінальних покарань, на основі класового, диференційованого використання виправного впливу стосовно засуджених, а й проголошувалося гасло перевиховання засуджених за допомогою суспільно-корисної праці із залученням до цього процесу якомога ширших мас трудової громадськості [1, с. 71-73]. Саме ця ідея була покладена в основу нового найменування «виправно-трудове право». Одним зі складових елементів політики радянської влади стала декларація участі «трудящих» у всіх сферах життєдіяльності держави, у тому числі в пенітенціарній. При цьому, не дивлячись на прагнення докорінної зміни всієї системи виконання покарань, на початкових етапах становлення нового законодавства, зміни здійснювалися з врахуванням прогресивних ідей, вироблених пенітенціарною наукою в дореволюційний період, з використанням досвіду практичних робітників тюремної системи Російської імперії та зарубіжних країн.

Перед новою владою постало складне завдання притягнення широких верств громадськості до діяльності місць позбавлення волі, які би відповідали й підтримували новий соціально-економічний і політичний лад. У вирішенні питання про використання громадськості з метою здійснення контрольних функцій стосовно практики виконання покарань підійшли вибірково.

Деякі форми участі представників суспільства в контролі за пенітенціарною системою радянською владою були відкинуті як такі, що не сумісні й суперечать більшовицькій ідеології. Наприклад, ще під час боротьби за владу припинило свою діяльність Товариство піклувальне про тюрми. У 1919 р., відбулася ліквідація комітетів та відділів Товариства в Україні як таких, що не відповідають інтересам виправлення і перевиховання засуджених. Однією з характерних рис комуністичної ідеології стало сповідування атеїзму й вороже ставлення до представників інших світоглядних підходів. У зв'язку із цим, ідеологія, що сформувалася в нових політичних й економічних умовах, відбилася на діяльності релігійних організацій в установах і органах по виконанню покарань. Тому, ліквідація цього інституту громадянського суспільства, який протягом попереднього періоду приймав найактивнішу участь у контролі сфери виконання покарань, відбувалася поступово й була пов'язана з репресіями проти його представників [2, с. 135-138].

Деякі зі старих форм отримали новий розвиток й були пристосовані до комуністичної ідеології, активно нею пропагувалися. Наприклад, необхідність зменшення кількості засуджених до позбавлення волі змусила радянську владу застосувати так звані «розвантаження» тюремних установ. Згідно Постанови ВУЦВК від 25 вересня 1920 р. звільненню підлягали «засуджені, у першу чергу з робочих і селян, ізоляція яких не загрожує інтересам Соціалістичної революції», а як запобіжний захід було запропоновано одну з найстаріших форм громадського контролю – звільнення на поруки [3, с. 193-194].

Ще в період боротьби за владу на VIII з'їзді РКП(б) у 1919 р. у програмі партії до найважливіших положень пенітенціарної політики радянської влади були віднесені деякі різновиди неформального соціального контролю, громадський осуд та товариські суди. 4 серпня 1920 р. Циркуляром НКЮ УСРР на території УСРР були введені в дію «Керівні основи кримінального права РСФРР» [4], у яких цей перелік був розширений, на законодавчому рівні були санкціоновані як самостійні види кримінального покарання, причому в переліку покарань вони йшли першими: навіювання, вираз громадського осуду, примус до дії (наприклад, пройти курс навчання), оголошення під бойкотом. Радянський дослідник О. Ф. Шишов назвав такі види покарань заходами судово-виховного впливу [5, с. 85], насправді ці види покарань є санкціонованими державою видами неформального соціального контролю.

Введений у дію 23 серпня 1922 р. Постановою ВУЦВК Кримінальний кодекс УСРР (КК УСРР 1922 р.) з чотирьох таких видів покарань залишив лише громадський осуд (ст. 32), який був визначений як публічне (на зборах, сільському сході тощо) оголошення винесеного судом осуду даній особі з публікацією вироку у пресі за рахунок засудженого (ст. 44) [6, с. 185-191]. Постановою ЦВК СРСР від 31 жовтня 1924 р. приймаються Основи кримінального законодавства СРСР і союзних республік. У цьому законі вже повністю відсутнє поняття «покарання». Замість нього використовується термін «заходи соціального захисту». Введений у дію кримінальний кодекс УСРР в редакції 1927 р. одним із заходів соціального захисту визначив громадський осуд.

Основними формами громадського контролю пенітенціарної системи першої половини 1920-х стали розподільчі та спостережні комісії. Перші, як абсолютно новий суб'єкт громадського контролю, другі, радянська історіографія вважає винаходом нового політичного режиму, хоча як ми писали раніше їх заснування пов'язане з роботою міжнародних пенітенціарних конгресів і припадає на період тюремних перетворень в Російській імперії в кінці 1870-х – на початку 1880-х рр. [7, с. 92-99]. Проте, саме спостережні комісії знайшли свій подальший розвиток й отримали нові якісні ознаки й у другій половині ХХ ст. та залишаються основною формою громадського контролю пенітенціарної системи в сучасній Україні [8].

Крім двох основних форм участі громадськості в контролі радянської виправно-трудової системи існували й деякі інші. Так, свою діяльність здійснювали комісії по громадській підтримці звільнених, патронаж, комітети допомоги звільненим із місць ув'язнення. Одні були лише задекларовані в нормативних актах, а на практиці не створювалися, інші, з більшим або меншим ступенем успішності й функціональності знайшли практичну реалізацію в діяльності системи виправно-трудових установ.

З самого початку Радянська влада планувала залучення громадськості до роботи із засудженими після звільнення. Ще в 1919 р. начальник Центрального тюремно-карального відділу при НКЮ УСРР М. Брільницький, у компетенцію якого входило керівництво й нагляд за виконанням покарань та управління місцями ув'язнення, у доповіді про основні принципи тюремної політики радянської влади, говорив, що надання допомоги звільненим з місць позбавлення волі буде покладатися на товариства патронажу, які у свою чергу повинні тримати під контролем всіх звільнених та умовно звільнених і мати постійний зв'язок із Комісаром соціального забезпечення та Біржею праці [9, с. 68-71]. Ця теза знайшла своє закріплення в запропонованому тюремно-каральним відділом НКЮ УСРР 16 травня 1919 р. проекті Основних положень Статуту про тих, які тримаються під вартою у розділі «Патронаж» [9, с. 71-83].

Перехід до НЕПу й деяка демократизація суспільного життя, що супроводжувала цей перехід, на деякий час, дозволи розширити участь громадськості в діяльності місць позбавлення волі й збільшити кількість суб'єктів громадського контролю. Зокрема, Проект пенітенціарного кодексу 1924 р. пропонував залучати представників суспільства до надання допомоги засудженим, особливо після відбуття терміну покарання. Так, у ХХІІІ розділі проекту передбачалося створення мережі товариств допомоги засудженим і звільненим із місць позбавлення волі. Крім державної допомоги, на місцевому рівні її повинні були надавати радянські профспілкові та партійні органи. По суті, автори Пенітенціарного кодексу намагалися зберегти систему патронажних товариств, яка виникла ще в Російській імперії, проте, сам термін патронаж не використовувався, а пропонувалася організація товариств допомоги звільненим із місць позбавлення волі, фінансування яких здійснювалося б у тому числі за рахунок добровільних пожертв та внесків [10]. Стаття 311 проекту кодексу пе-

редбачала створення таких товариств у кожній губернії. У зв'язку з обговоренням цієї статті, 19 вересня 1924 р., протягом вироблення остаточного варіанту ВТК УСРР, спеціально створена кодифікаційна комісія запропонувала НКВС УСРР підготувати проект положення про «Товариства допомоги звільненим з місць позбавлення волі». У травні 1925 р. уряд УСРР, звітуючи перед делегатами ІХ Всеукраїнського з'їзду Рад, доповів, що в кінці 1924 р. був розроблений проект організації як державних комітетів допомоги засудженим й звільненим із місць позбавлення волі, так і приватних товариств, які створюються із цією ж метою.

З прийняттям у 1925 р. Виправно-трудового кодексу УСРР дані організації отримали своє законодавче закріплення й розвиток, і задекларовані як одна з активних форм участі громадськості в боротьбі зі злочинністю та її запобіганню. Отже, згідно кодексу, крім спостережних та розподільчих комісій передбачалася можливість створення різного роду комітетів, товариств, які би могли надавати допомогу органам та установам виконання покарань.

У ст. 177 ВТК УСРР 1925 р. були чітко сформульовані мета комітетів та товариств, на які покладаються функції допомоги засудженим і звільненим із ВТУ: а) надання матеріальної допомоги малозабезпеченим засудженим; б) надання необхідної підтримки при поверненні до постійного місця проживання після звільнення; в) надання після звільнення на перший час приміщення й харчування на пільгових умовах; г) надання позик на придбання робочого інструменту та обзаведення необхідними предметами домашнього вжитку; д) створення майстерень та підприємств для використання праці колишніх засуджених; е) пошук їм занять; ж) надання юридичної та медичної допомоги; з) професійний і загальноосвітній їх розвиток.

Комітети допомоги засудженим у ВТУ й звільненим із них створювалися в окружних центрах при окружних адміністративних відділеннях із представників державних, профспілкових, кооперативних, господарських і політичних установ і окремих громадських діячів, які бажали працювати в галузі боротьби зі злочинністю. Проте керівництво, контроль та нагляд за діяльністю комітетів здійснювали державні органи влади, а саме виправно-трудова відділи НКВС, а на місцях – окружні адміністративні відділи. Комітет складався з дійсних членів і членів співробітників. До його складу входили представники окружних виконкомів, прокуратури, суду, відділу охорони здоров'я, профспілки, відділу народної освіти. Вони затверджувалися терміном на один рік загальними зборами членів комітету. Положення про них затверджувалося Раднаркомом УСРР.

Крім комітетів допомоги звільненим із місць ув'язнення ВТК УСРР 1925 р. передбачив створення «особливих товариств» допомоги засудженим та звільненим із місць ув'язнення («Помзаків»), які утворювалися на загальних підставах згідно типового статуту, розробленого НКВС і узгодженого з НКЮ та діяли під наглядом і керівництвом НКВС [11, с. 102].

Товариства «Помзаків» займалися організацією й проведенням лекцій, диспутів, доповідей, концертів, вистав, індивідуальних і групових бесід, пропагандою книг; надавало допомогу у працевлаштуванні звільненим і членам їх сімей як на виробництві самих товариств, так і в інших відомствах; забезпечували тимчасовим житлом, надавали допомогу у створенні постійних нормальних житлових умов, а також матеріальну, медичну й юридичну допомогу. Створювалися товариства «Помзак» виключно на добровільних громадських засадах, про що вказувалося в їх статутах. Членами товариства могли бути особи чоловічої та жіночої статі, яким виповнилося вісімнадцять років й вони користувалися виборним правом, а також державні органи, профспілкові, комсомольські й інші організації. Проте, контроль за діяльністю товариств «Помзак» здійс-

нювали партійні організації й відповідні місцеві ради робітничих, селянських і червоноармійських депутатів через свої адміністративні відділи. У Харкові, було створено товариство під назвою «Геть злочинність». До його складу входили повнолітні громадяни не позбавлені права приймати участь у роботі товариств та спілок, а також юридичні особи. Було обрано правління товариства з п'яти осіб й трьох кандидатів у члени терміном на один рік. Статут товариства ґрунтувався та типовому статуті й був затверджений у окружному адміністративному відділі.

Дані товариства засновувалися на приватній благодійності із залученням робітників і селян. Проте в 1926 р. на Всесоюзній нараді керівників головних управлінь місць ув'язнення союзних і автономних республік робота комітетів та товариств різко критикувалася. Відмічалось, що такий досвід не може бути визнаний вдалим. Недоліком роботи комітетів і товариств було недостатнє притягнення громадськості до роботи місць ув'язнення й недостатня культурно-просвітницька діяльність серед ув'язнених. Робота комітетів зводилася до забезпечення трудової зайнятості [12, с. 102].

Дійсно, від прийняття законодавчих актів до реалізації їх на практиці лежить значна відстань. Принаймні в бюлетені «Пролетарський суд» за № 2 від 1926 р. С. Березнером була опублікована розгорнута стаття з приводу існуючого стану справ у цій галузі, де автор відзначає неспроможність держави суто адміністративними методами вирішити цю проблему й пропонує організувати дискусію з приводу перегляду засад організації системи патронажу. Але перегляд періодичної преси другої половини 1920-х рр. дає можливість стверджувати, що такої дискусії так і не було розгорнуто, у той час як в офіційних публікаціях і звітах органів виконання покарань мова йшла про значні досягнення щодо організації так званого «радянського патронажу», засновано на зовсім інших засадах, формах і механізмах здійснення.

На цьому практично історію організації системи патронажу можна закінчити, якщо не враховувати діяльність спостережних комісій, що згідно положення мали вирішувати цю проблему, але насправді ніколи нею не займалися.

У ВТК УСРР 1925 р. також була передбачена можливість участі в роботі ВТУ кримінально-діагностичних кабінетів і різноманітних наукових установ. Наприклад, у місті Одеса був організований Всеукраїнський кабінет з вивчення особи злочинця й злочинності. У відповідності з Положенням про кабінет, у його завдання входило сприяти ВТУ в справі правильного застосування методів виправно-трудоного впливу стосовно осіб, які відбувають покарання у вигляді позбавлення волі, а також викорінення злочинності як соціального явища. Для проведення науково-дослідницької роботи кабінету був виділений у якості базової установи Одеський центральний ДГПР (Дім громадських примусових робіт).

Крім прикладів зовнішнього неформального контролю, на початковому етапі становлення радянської української державності широко застосовувався в пенітенціарній сфері внутрішній неформальний соціальний контроль. Наприклад, в Проект пенітенціарного кодексу 1924 р. закликав використовувати ініціативу засуджених із метою підвищення їх культурно-освітнього рівня та перевиховання. Автори кодексу передбачили створення спеціальної культурно-просвітньої комісії у ВТУ, яка повинна була сприяти розвитку самодіяльності засуджених із метою зміцнення «політичної й класової свідомості селян та робітників, котрі скоїли злочини випадково». Пропонувалося в місцях позбавлення волі під керівництвом завідувачого учбово-виховною частиною організувати різноманітні клуби, секції, гуртки, влаштувати доповіді, лекції, видавати журнали, газети тощо. Треба відмітити, що протягом 1924 р. та першої половини 1925 р. НКВС УСРР було видано не менше семи циркулярів та інструкцій якими регламенту-

вався порядок постановки вистав і проведення лекцій, видавництва стінних газет та журналів у місця позбавлення волі. Усі ці заходи повинні були відбуватися при безпосередній участі засуджених [9, с. 277, 281, 284-285, 288-289]. Характерно, що їх метою була не лише ідеологічна пропаганда та культурно-просвітницька робота серед засуджених, а й запобігання грубому поводженню з особами, позбавленими волі. Наприклад, у Циркулярі виправно-трудоного відділу НКВС УСРР № 22 від 6 березня 1925 р. вказувалося на випадки грубого поводження адміністрації та наглядачів місць позбавлення волі по відношенню до засуджених. Радянська влада вважала ці випадки наслідком минулого, «відрижкою царської карної політики», а в боротьбі з негативними явищами пропонувала використовувати стінні газети, журнали та інші видання в місцях позбавлення волі, які повинні були сприяти як виявленню, так і викоріненню їх друкованим способом.

Ми можемо також констатувати, що в першій половині 1920-х рр. зберігалася відносна відкритість установ з виконання покарань. По-перше, Проект пенітенціарного кодексу 1924 р. містив достатньо об'ємний розділ, присвячений порядку відвідування місць позбавлення волі. Хоча перелік суб'єктів, які мали право безперешкодного входу в місця позбавлення волі й не містив, та й не міг містити, незалежних органів громадського контролю, у ньому були представлені в достатній кількості представники органів радянських (державних) структур, які не належали безпосередньо до органів виконання покарань, серед них, у тому числі, і члени робітно-селянських інспекцій, одного з найвпливовіших органів контролю в СРСР у період до 1934 р., тобто законодавець пропонував встановити за пенітенціарною сферою достатньо жорстку систему зовнішнього цивільного контролю з боку державних органів влади. Крім того, у примітці до ст. 203 автори законопроекту пропонували правом безперешкодного входу в місця позбавлення волі наділити спеціальні Комісії, які б отримали право проводити обстеження (сучасною мовою моніторинг) місць позбавлення волі. На жаль, детально правовий статус таких комісій не був розроблений, не представлений у проекті був і склад цих комісій, порядок їх формування та повноваження. Прикро, але в подальшому ідея про обстеження місць позбавлення волі не отримала

розвитку у зв'язку з посиленням проявів тоталітаризму в державі.

Про збереження відносної відкритості місць позбавлення волі свідчить також Інструкція про порядок проведення екскурсій в Харківський ДГПР № 1 видана начальником адміністративно-пенітенціарної інспекції 17 квітня 1925 р. [9, с. 290], навіть на сьогоднішній день при проголошенні курсу на сприяння відкритості місць позбавлення волі та можливості здійснення громадського контролю такої інструкції на сьогоднішній день ми не маємо й навіть студентам спеціальних навчальних закладів доволі складно потрапити в місце майбутньої своєї роботи.

Сприйняття НЕПу як тимчасового заходу на шляху до соціалістичної перспективи відкинуло необхідність перетворень у політичній системі СРСР. В умовах відсутності багатопартійності відбулося переродження комуністичної партії із громадського об'єднання в державну бюрократичну структуру, яка домінувала й здійснювала контроль у всіх сферах державного, господарського й суспільного життя країни. У пенітенціарній сфері партійний контроль здійснювався шляхом призначення на керівні посади в органи й установи виправно-трудоної системи членів партії, створення в апаратах управління місцями позбавлення волі партійних організацій.

Саме суспільство, охороняти інтереси якого від небезпечних елементів були покликані місця позбавлення волі, від контролю практично було відсторонено.

Висновки. В перші роки встановлення радянської влади в Україні приватній ініціативі було надано здавалося би більше можливостей ніж в Російській імперії, але, на жаль, неформальний (громадський) соціальний контроль вперто залишався затиснутий формальним і не створював справжньої альтернативи. Особливо багатостраждальними виявилися різномітні товариства допомоги засудженим та звільненим з місць позбавлення волі. Було би не правильно применшувати роль громадського контролю в історії пенітенціарної справи, вони приносили свої добрі плоди навіть в такі складні моменти в історії Української державності як перша половина 20-х рр.. XX ст. Єдине, чого їм не вистачило, це тільки того, що вони не змогли реально протистояти державі. Але хто ж їх за це засудить? Тільки явно несправедлива людина.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Жарый В. Д. Исправительно-трудовое законодательство Украины в первые годы советской власти / В. Д. Жарый // Исправительно-трудовые учреждения. Бюллетень Всесоюзного НИИ МВД СССР. – 1982. – № 19. – С. 71-73.
2. Митрофанов Г. История Русской православной церкви. 1900-1927 [Текст] : монография / Г. Митрофанов. – СПб. : Статис, 2002. – 443 с.
3. О проведении в широких раз мерах разгрузки всех мест лишения свободы на территории УССР // Борьба с преступностью в Украинской ССР (1917-1967): В 2 т. Сост. П. П. Михайленко. – К. : Министерство охраны общественного порядка, 1966. – Т. 1: 1917-1925. – 832 с.
4. Руководящие начала по уголовному праву РСФСР. Постановление Наркомюста РСФСР от 12 декабря 1919 г. [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://pravo.levonevsky.org/baza/soviet/sssrf7311.htm>.
5. Шишов О. Ф. Руководящие начала по уголовному праву РСФСР 1919 года – памятник советской уголовно-правовой мысли / О. Ф. Шишов // Правоведение. – 1980. – № 3. – С. 83-88.
6. Кримінальний кодекс УСРР (1922 р.) // Хрестоматія з історії держави і права України: У 2-х т. : навч. посіб. для студ. спец. вищ. закл. освіти / За ред. В. Д. Гончаренка. Вид. 2-ге, перероб. і доп.: Т. 2. лютий 1917 – 1996 / Уклад. В. Д. Гончаренко, А. Й. Рогожин, О. Д. Святоцький. – К. : Видавничий Дім «Ін Юре». – 2000. – 728 с.
7. Пальченкова В. М. Спостережні комісії як форма контролю за діяльністю пенітенціарної системи в Російській імперії наприкінці 70-х – на початку 80-х рр. XIX ст. / В. М. Пальченкова // Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ : збірник наукових праць. – 2012. – Спец. вип. № 1 (60). – С. 92-99.
8. Пальченкова В. М. Правовий статус спостережних комісій: історія та сучасний стан / В. М. Пальченкова // Держава та регіони. Науково-виробничий журнал. Серія : Право. – 2009. – № 4. – С. 5-8.
9. Хрестоматія з історії пенітенціарної системи України / Упор. Г. О. Радов, І. І. Резнік. – К. : ВД «Говард Пресс», 1998. – Т. 2. – Ч. 1. – 456 с.
10. Пенітенціарний кодекс УССР – Проект, разработанный НКВД УССР и внесенный на рассмотрение Совнаркома в Августе 1924 г. – Харьков : Издание Народного комиссариата внутренних дел УССР, 1924. – 62 с.
11. Трубников В. М. Уголовно-исполнительное право Украины : учебник / [В. М. Трубников, В. П. Филонов, А. И. Фролов]. – Донецк : ДИВД МВД Украины, ПП «Экспресс», 1998. – 640 с.
12. Тищенко Е. Я. Воспитательная работа попечительского совета как средство реабилитации осужденных в пенитенциарном учреждении [Текст] : дис. на соиск. уч. степени канд. пед. наук : спец. 13.00.01 / Е. Я. Тищенко. – Екатеринбург, 1997. – 158 с.